

Л.А. Коломієць

Миронівський інститут пшениці
імені В.М. Ремесла НААН

В.А. Власенко, доктор

сільськогосподарських наук

Сумський національний аграрний
університет

В.С. Кочмарський, кандидат

сільськогосподарських наук

В.В. Кириленко

Миронівський інститут пшениці
імені В.М. Ремесла НААН

Триумфальний ювілей Миронівської 808 у виробництві та селекції

Унікальні властивості сорту Миронівська 808 забезпечили йому триумф у сільськогосподарському виробництві країн колишнього СРСР та західної Європи. Миронівська 808 увійшла у світове виробництво як один з найпоширеніших сортів за площами посіву (у 1971 р. більше 9,5 млн. га). На даний період сорт висівається у Російській Федерації та Республіці Казахстан. Сорт Миронівська 808 набула лідерства у світовому селекційному процесі як генетичне джерело високої хлібопекарської якості, зернової продуктивності та високої загальної адаптивної здатності. З використанням геноплазми цього сорту створено понад 400 сортів пшениці, серед яких понад 350 озимої і 60 ярої.

Ключові слова:

пшениця м'яка озима, сорт, селекційна цінність, пластичність, урожайність, зимостійкість.

Вступ. У 2007 р. наукова спільнота відмічала 100-річчя від дня народження (10 лютого 1907 р.) академіка В.М. Ремесла, ім'я якого по праву віднесено до когорти творців «зеленої революції». Цей рік був ювілейним і для широко відомого сорту – пшениці озимої Миронівська 808. Після суворої зими 1956/57 р. остаточно підтверджено виняткову морозо-, зимостійкість лінії, що в 1960 р. передана на державне сортовипробування як сорт Миронівська 808 [1].

У нинішньому, 2013 р., виповнюється 50 років від районування (1963 р.) і початку стрімкого поширення сорту Миронівська 808 у виробництві та використанні його в селекційній практиці. Сорт широко вирощували до 90-х років минулого століття в усіх регіонах України, а також у країнах колишнього СРСР та Західної Європи. Миронівська 808 і нині вирощується у 8 з 12 регіонів Росії та п'яти областях Казахстану [2, 3]. Сорт «довгожитель» визнаний шедевром вітчизняної та світової селекції [4, 5].

Мета роботи – відтворити історію створення і оцінити внесок сорту Миронівська 808 у виробництві та світовому селекційному процесі за 50-річний період з часу його районування.

Матеріалом досліджень слугували літературні джерела наукових досліджень (каталоги, статті, монографії та ін.), з яких використані дані про сорт.

Результати досліджень. Створення нових сортів сільськогосподарських культур у цілому і пшениці озимої зокрема – досить складний процес. Перші труднощі виникають при виборі методу селекції та створенні високоякісного вихідного матеріалу, з часом – у подоланні дії негативних чинників довкілля, що відповідним чином впливають на створення селекційного матеріалу.

Не винятком ці проблеми були і для В.М. Ремесла, який у середині минулого століття (1948 р.) розпочав на Миронівській селекційно-дослідній станції наукову роботу з пшеницею ярою і озимою. Дослідження з ярови-

зації В.М. Ремесло починав ще в 30-ті роки на Поволжі під керівництвом академіків П.І. Лисицина і П.М. Константинова. Наукові дослідження щодо зміни ярих пшениць в озимі і навпаки відіграли вирішальну роль у майбутньому виборі В.М. Ремеслом свого методу селекції. Виношений у роздумах новий метод створення пшениці озимої з ярих сортів, висіяних під зиму, на Миронівській станції В.М. Ремесло започаткував у 1949 р. У подальшому відпрацьований власний метод був широко втілений В.М. Ремеслом у селекційну практику [6].

Даний метод називали по різному: «перделки», направлена зміна ярої пшениці в озиму, трансформація ярих сортів в озимі та ін. Стосовно цього серед генетиків тривалий час існували протиріччя. Проте селекціонери С.П. Лифенко і М.А. Литвиненко [7]. заявили, що яким би методом не було створено сорт, але Миронівська 808 залишається видатним генотипом, який вплинув на землеробство Радянського Союзу та ряду єв-

ропейських країн. Академік В.В. Моргун [8] з приводу цього відмітив «Метод переделок ... по существу является методом получения мутаций благодаря использованию пониженных температур, мутагенность которых доказана» (с. 482).

Першим результатом використання цього методу було створення сорту пшениці озимої Миронівська 264 (районована з 1960 р.). Наступним сортом стала Миронівська 808, зі створенням якої в генотип озимих пшениць було привнесено генетичні фактори, що до цього були присутні тільки в ярій пшениці. Таким чином було створено сорт не тільки високої господарської цінності, а й базову модель з принципово новою генетичною складовою [9].

Миронівська 808 отримала світове визнання як один з найпоширеніших у світі за площами посіву (в 1971 р. біля 10 млн га) та селекційним використанням серед озимих сортів пшениці. Феномен Миронівської 808, на нашу думку, також у походженні вихідного матеріалу [10]. Сорт Миронівська 808 створено на основі місцевої лінії Лютесценс 106, отриманої В.М. Ремеслом методом добору біотипів озимих форм з висіяної під зиму пшениці м'якої ярої Артемівка. Так, ярий сорт Артемівка, виведений на Артемівській дослідній станції (нині Донецька державна сільськогосподарська дослідна станція) шляхом добору з місцевої пшениці ярої колишнього Кременчуцького округу (тепер Полтавська область), був поширений у ряді областей України та Росії (районований з 1945 р., культивувався понад 20 років), а також деяких європейських країнах [11]. За його участю було створено ще 3 сорти ярої пшениці (Колективна в Україні та Радуга і Чайка в Росії).

Ф.О. Попереля та Т.О. Собко методом білкових маркерів виявили, що формули електрофоретичних спектрограм Артемівки і Миронівської 808 мають істотні відмінності за спектром гліадинів [12, 13], зокрема, відсутність алеля Gli 1A3 у родоначальної форми і наявність у нащадка. Зрозуміло, що давні сорти являли собою популяції і мали певний біотипний склад, який міг зазнати ряд змін під тиском природного добору, коли окремі біотиби елімінувались. Тобто, на час проведення цими авторами досліджень сорт Артемівка міг утратити алель Gli 1A3, що є характерним для пшениць м'яких ярих [14]. Водночас показано, що цей алель уперше виявлено серед сортів пшениці озимої саме у Миронівської 808, а тому немає сумнівів у його походженні від пшениць ярих. Однак, за свідченням Ф.О. Поперелі [15], цей алель частіше присутній у ярих сортів пшениці сибірського походження, що певною мірою могло вплинути на розширення геногеографії вихідного генетичного пулу, а відтак і на збільшення адаптивного потенціалу нового сорту. Висловлено також думку про видатні властивості Миронівської 808,

зумовлені, можливо, появою нової асоціації генів, незвичної для озимої культури, маркером яких виступає алель Gli 1A3, що й сприяло його широкому розповсюдженню. У дискусії варто схилитись до думки про еволюційну складність вихідної популяції, з якої розпочиналось створення Миронівської 808.

Завдяки високій зимостійкості та продуктивності в поєднанні з екологічною пластичністю сорт був районований у різних кліматичних зонах [16]. Тріумфальна хода Миронівської 808 розпочалася навіть до її офіційного районування. Так, під урожай 1963 р. новий сорт був висіяний на площі 12,4 тис. га. В 1964 та 1965 рр. сорт висівався вже на 72,2 тис. га та 586 тис. га відповідно [17, 18]. Явна перевага за врожайністю Миронівської 808 над районованими раніше сортами сприяла швидкому поширенню її у виробництві (табл.).

Дані таблиці засвідчують про те, що максимальні площі посіву сорту в цілому по СРСР були в 1971 р. (46,9% всіх площ сортових посівів озимої пшениці). В Україні даний показник домінував у 1967–1971 рр. У Білорусії в 1971 р. посівні площі Миронівської 808 становили 96,3%,

Таблиця

Площі посіву сорту Миронівської 808 у країнах колишнього СРСР і в Україні (1966–1989 рр.)

Роки	Загальна площа посівів пшениці озимої, тис. га	Площі посівів Миронівської 808			
		В країнах колишнього СРСР		в т.ч. на Україні	
		тис. га	% до загальної площі посівів	тис. га	% до площі посівів в Україні
1966	19283,4	3127,3	16,2	2417,8	32,2
1967	19282,9	6259,8	32,5	3886,5	52,8
1968	18525,8	7023,0	37,9	3815,6	59,6
1969	14190,6	5161,9	36,4	3563,0	51,5
1970	18054,0	7753,9	42,9	3269,8	55,0
1971	20351,6	9541,2	46,9	3825,8	52,8
1972	14622,0	5305,5	36,3	2135,2	42,1
1973	17974,5	4925,1	27,4	2391,6	29,0
1974	18424,9	6539,0	35,5	1699,0	28,8
1975	19350,3	5078,6	26,2	1460,0	25,7
1976	17025,0	6483,1	38,0	1165,0	24,3
1989	16621,9	3161,2	19,0	758,9	9,9
Всього	196681,9	70359,6	35,8	30388,2	38,6

Фото 1. Насінники з різних регіонів РРФСР, 1971 р.

Фото 2. Учасники виробничого семінару, кінець 60-х років 20 ст.

Фото 3. Відповідальні працівники ЦК КПУ та МСГ СРСР на посівах Миронівської 808, 1971 р.

Литві – 88,8%, Латвії – 93,5%. У наступні роки посівні площі під сортом скорочувалися: у виробництво впроваджувалися нові більш урожайні і стійкі до вилягання сорти.

Завдяки високим адаптивним властивостям цей сорт висівався в різних ґрунтово-кліматичних зонах. Виняткове значення мала висока регенераційна здатність сорту, завдяки чому посівні площі досягли північних регіонів Радянського Союзу, де традиційною хлібною культурою вважали яру пшеницю [19].

Завдяки високій зимостійкості та пластичності, а головне – високій урожайності сорт Миронівська 808 впроваджувався у країнах Північної та Центральної Європи. Районований в 1968 р. в Чехословацькій Соціалістичній Республіці, сорт займав у 1972 р. 65% посівних площ під озимую пшеницю. Середня врожайність сорту по країні становила 5,0 т/га, а значна час-

тина господарств отримувала по 7,0–7,2 т/га. Рекордний урожай (10,9 т/га) був отриманий в кооперативі «Липово» на площі 8 га. У Німецькій Демократичній Республіці районована в 1969 р. Миронівська 808, яку німецькі хлібороби ласкаво називали коротким і влучним словом «Миро», вже на початку 70-х років зайняла провідне місце серед сортів озимої пшениці у країні. Значні площі посіву під Миронівську 808 відводилися в Польщі (з 1966 р.), Угорщині (з 1967 р.), сорт вирощувався також у Болгарії, Фінляндії, Данії, Голландії. У Німеччині та Голландії врожайність Миронівської 808 на рівні 6,8–7,0 т/га була звичайним явищем [20].

Сорт Миронівська 808 відрізнявся від своїх попередників низкою цінних господарських ознак. Серед його біологічних особливостей – висока продуктивна кущистість, регенеративна здатність і швидка пристосова-

ність до умов вирощування, чим підтверджується його пластичність. Такі властивості були головними, на що зважали виробники при розповсюдженні сорту. На 1969 р. сорт районований у 68 областях Радянського Союзу і являвся одним із провідних сортів озимої пшениці в країні. У 1971 р. Миронівська 808 зайняла площі посіву понад 9 млн. га в 52 областях Радянського Союзу і близько 2 млн га за кордоном [21–23]. Упровадження високоврожайного сорту у виробництво забезпечувало щороку гарантовані значні прибутки. Так, тільки за роки IX п'ятирічки (1971–1975 рр.) лише від вирощування сорту Миронівська 808 було додатково отримано 10,3 млн т зерна. Витрати на створення даного сорту окупилися майже в сім тисяч разів. Важко назвати який-небудь агротехнічний захід, який би дав подібний економічний ефект [4].

Про результати використання сорту Миронівська 808 у виробничих умовах, його переваги над іншими сортами за продуктивністю в різних умовах та після різних попередників свідчить багато публікацій – статті в газетах, журналах і збірниках, монографії, що були доступні широкому колу читачів [24–26]. Проте головною рекламою сорту були зустрічі Василя Миколайовича безпосередньо з виробниками-аграріями як на миронівських

полях, так і на виробничих нарадах різних рівнів (фото 1–5).

Миронівська 808 висівалась у зонах із різними ґрунтово-кліматичними умовами: від південних зон з нестійким зволоженням до західних і північно-західних зон Європейської частини СРСР зі стійким зволоженням. Таке широке розповсюдження сорту пояснюється його високою зимостійкістю, пластичністю, здатністю забезпечувати високі врожаї після різних попередників, стійкістю до обсипання та проти ураження бурюю іржею, високими хлібопекарськими якостями зерна. Біологічні особливості сорту, особливо його зимостійкість, вивчалися широким колом дослідників [27–29]. За даними автора сорту В.М. Ремесла, дослідженнями під керівництвом професора Д.П. Проценка в Українському інституті фізіології рослин (тепер Інститут фізіології рослин і генетики НАНУ) встановлені фактори високої зимостійкості сорту Миронівська 808. Ця властивість зумовлена тим, що рослини сорту у своїх клітинах мають більше хлорофілу, який тісно пов'язаний з білками, у результаті чого навіть при тривалому зимовому спокої пластидний апарат у листках не руйнується, а тому рослини краще протидіють різним негативним чинникам зимівлі. Крім того, встановлено, що у вузлах кущіння рослин Миронівської 808 упродовж зимового періоду більш високий рівень зв'язаної води, що, у свою чергу, є перепорою для утворення кристаликів льоду в рослинних клітинах під дією низьких температур (морозів) [26]. Результатами цих же досліджень встановлено, що висока пластичність сорту зумовлена значною концентрацією клітинного соку з підвищеними осмотичним тиском

Фото 4. Делегація представників сільськогосподарських кооперативів Чехословаччини, 1971 р.

Фото 5. Агрономи Київської області на насінницьких посівах, 1972 р.

та в'язкістю протоплазми. Все це зумовлює активніше проходження основних фізіологічних процесів вуглеводного та білкового живлення.

Миронівська 808 має високу регенераційну властивість і здатність утворювати нові точки росту замість загинув (чи втрачених) у процесі перезимівлі або внаслідок несприятливих факторів іншої природи. Такі цінні біологічні властивості цього сорту могли бути успадковані його численними нащадками, яких, за даними дослідників [9, 30], у світі понад 400 (рис. 1).

Висока сортотворна здатність сорту Миронівська 808 за ознаками продуктивності, зимостійкості та якості зерна відносить його до розряду унікальних сортів. Миронівська 808 започат-

кувала III покоління сортів і є в основі генофонду IV покоління сортів Миронівської селекції, а також більшості сортів селекції України [9]. Широке залучення в селекційну проробку сорту Миронівська 808 відкрило новий етап у подальшому розвитку вітчизняної та світової селекції. Цей сорт пшениці озимої та його нащадки широко використані як вихідний матеріал для селекції в багатьох країнах світу. Так, на основі аналізу родоводів сортів пшениці озимої та ярої виявлено значну кількість нащадків-носіїв геноплазми сорту Миронівська 808, що були створені в науково-дослідних установах різних країн (рис. 2).

У різні періоди сорт Миронівська 808 як безпосередньо, так і через сорти з його участю

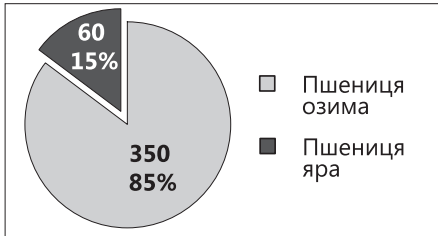

Рис. 1. Кількість нащадків сорту Миронівська 808 серед озимих і ярих пшениць (1964–2012 рр.).

Рис. 2. Використання сорту пшениці озимої Миронівської 808 в селекційних програмах різних НДУ (1964–2012 рр.).

використовували в селекційних програмах щодо створення нових сортів пшениці озимої 2 установи Полісся, 14 – Лісостепу, 7 – Степу України, 7 регіонів (3-й, 5-10-й) Російської Федерації, а також у 12 установах восьми республік (Молдова, Литва, Латвія, Білорусія, Грузія, Вірменія, Казахстан, Таджикистан) колишнього СРСР. Миронівську 808 використовували наукові заклади 7 країн Європи, зокрема в Югославії було створено 56 сортів з її участю, в Угорщині – 30 [23].

Аналіз генеалогії сортів ярої пшениці показав, що геноплазми сорту Миронівська 808 у своїх програмах використовували 18 науково-дослідних установ, зокрема в Україні – 5, Росії – 4, в інших республіках колишнього СРСР – 3 та в західноєвропейських країнах – 6.

Як відмічалось раніше, нащадками сорту Миронівська 808 є понад 400 сортів, серед них майже 350 озимої пшениці та 60 ярої. Найбільшу кількість нащадків цього сорту отримано в Росії (140), дещо менше – країнах Західної Європи (100), майже стільки ж – в Україні (93), значно менше – країнах СНД (15).

Варто зазначити, що в Російській Федерації геноплазми Миронівської 808 найчастіше використовували в Північнокавказькому регіоні (70), значно менше – у Центральному (28), відповідно по 10 і 9 нащадків отримано в Західносибірському і Середньоволзькому регіонах. Найчастіше нащадки Миронівської 808

отримували її геноплазми через сорти Краснодарская 57, Донская полукарликовая, Северодонская, Донская интенсивная, Ростовчанка, Заря. В Україні за участю Миронівської 808 створено 93 сорти, зокрема в наукових установах зони Лісостепу – 62, Степу – 27, Полісся – 4.

Серед ярих пшениць нащадків Миронівської 808 налічується 58, зокрема в Російській Федерації – 32, в Україні – 12, країнах Західної Європи – 10, в Казахстані – 4.

У Миронівському інституті пшениці імені В.М. Ремесла нащадки Миронівської 808 – сорти Іллічівка, Миронівська 808 поліпшена, Миронівська остиста, Мирлебен та Миронівська 28 вирощувалися у виробництві протягом 20 років (1974–1994). Сорт Миронівська ювілейна також несе геноплазми Миронівської 808 через лінію Лютесценс 106. У селекції даний сорт реалізовано у ряді ліній та деяких сортах МІП, а також увійшов до генеалогії понад 20 сортів пшениць інших установ [9]. Сорти пшениці озимої Миронівська 63 і Троян, створені відповідно в 1993 і 1999 рр., є нащадками Миронівської 808. Сорт Крижинка (у Реєстрі сортів України з 2002 р.) має в родоводі Миронівську 808 через сорт Миронівська 28. Геноплазми Миронівської 808 через сорт Іллічівка присутня у сортах Миронівська 25, Миронівська 61, Волгоградська 84, що були у виробництві у 80-х роках, в сортах Миронівська напівінтенсивна та Миронівська 33 (у 90-х), а також у нерайону-

ваних сортах Миронівська 11, Миронівська 62 та Миронівська 32, створених відповідно в 1973, 1989 та 1993 рр.

Висновки. Унікальні властивості сорту Миронівська 808 забезпечили йому тріумф у сільськогосподарському виробництві у підвищенні врожайності та валових зборів зерна як в Україні, так і країнах колишнього СРСР та далекого зарубіжжя. Створення пшениці озимої Миронівська 808 свого часу відкрило нову епоху в поліпшенні пшеничної рослини, здійснивши таким чином "зелену революцію" у районах, де раніше культура пшениця озима не вирощувалася. Миронівська 808 увійшла у світове виробництво як один з найпоширеніших сортів за площами посіву (у 1971 р. близько 10 млн га). Сорт Миронівська 808 і сьогодні висівається у 8 із 12 регіонів Російської Федерації та 5 областях Республіки Казахстан. Миронівська 808 започаткувала III покоління сортів і є в основі генофонду IV покоління сортів Миронівської селекції, а також більшості сортів селекції України. Як шедевр вітчизняної і світової селекції сорт Миронівська 808 визнаний генетичним джерелом для селекції на підвищення продуктивності, зимостійкості, адаптивності і пластичності. З використанням геноплазми цього сорту створено понад 400 сортів пшениці, серед яких понад 350 озимої і 60 ярої.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- Власенко, В.А. Селекционный вклад В.Н. Ремесло в развитие «зеленой революции» // В.А. Власенко, Л.А. Животков, Л.А. Коломиец / *Наук.-техн. бюлеть МІП ім. В.М. Ремесла* – К.: Аграрна наука, 2007. – Вип. 6–7. – С. 9–23.
- Государственный реестр селекционных достижений, допущенных к использованию в Российской Федерации – М., 2012. – С. 8.
- Государственный реестр селекционных достижений, допущенных к использованию в Республике Казахстан. – Астана, 2012. – 106 с.
- Лобанов, П.П. Выдающийся ученый-селекционер академик Василий Николаевич Ремесло // П.П. Лобанов / *Селекция, семеноводство и сортовая агротехника пшеницы: Избр. тр.* – М.: Колос, 1977. – С. 3–13.
- Зубець, М.В. Хлібодар. До 100-річчя від дня народження талановитого вченого-селекціонера академіка Василя Миколайовича Ремесла // М.П. Зубець / *Наук.-техн. бюлеть МІП ім. В.М. Ремесла*. – К.: Аграрна наука, 2007. – Вип. 6–7. – С. 3–8.
- 100 років від дня народження академіка Василя Миколайовича Ремесла (10.02.1907–4.09.1983) // *Наук.-техн. бюлеть МІП ім. В.М. Ремесла*. – К.: Аграрна наука, 2007. – С. 374–378.
- Лифенко, С.П. Селекція і генетика в Україні // С.П. Лифенко, М.А. Литвиненко / *Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть*. – К.: Логос, 2001. – С. 319–336.
- Моргун, В.В. Мутаційна селекція // В.В. Моргун, В.Ф. Логвиненко. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 482.
- Селекційна еволюція миронівських пшениць / [Власенко В.А., Кочмарський В.С., Колючий В.Т. та ін.]. – Миронівка, 2012. – 330 с.
- Рабинович, С.В. Современные сорта пшеницы и их родословие // С.В. Рабинович. – К.: Урожай, 1972. – 328 с.
- Рабинович, С.В. История использования зарубежного генофонда в селекции озимых пшениц Мироновского института пшеницы им. В.Н. Ремесло в 1915–2001 гг. // С.В. Рабинович, В.А. Власенко / *Генет. ресурсы культур. растений. Пробл. мобил., инвентар. и изучения ...: Тез. докл. Междунар. науч.-практ. конф. Санкт-Петербург, 13–16 ноября 2001 г.* – СПб: ВИР, 2001. – С. 390–392.
- Собко, Т.О. Усне повідомлення для В.А. Власенка // Т.О. Собко. – Миронівка, 2005.
- Созинов, О.О. Полиморфизм белков и его значение в генетике и селекции / О.О. Созинов. – М.: Наука, 1985. – 272 с.
- Собко, Т.О. Характеристика сортового генофонду озимої м'якої пшениці України за локусами запасних білків / О.Т. Собко, О.О. Созинов // *Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть у 4-х т. Головн. ред. В.В. Моргун (та ін.)* – К.: Логос, 2001. – Т. 1. – С. 151–159.
- Попереля, Ф.О. Усне повідомлення для Власенка В.А. / Ф.О. Попереля. – Одеса, 2001.
- Ремесло, В.Н. Селекция и урожай / В.Н. Ремесло // *Новый этап в развитии сельского хозяйства СССР*. – М.: Колос, 1975. – С. 417–436.
- Животков, Л.А. Итоги научно-исследовательской работы по селекции озимой пшеницы за 1986–1990 гг. и важнейшие задачи на ближайшую перспективу / Л.А. Животков // *Сб. научн. тр. МНИ-ИССП*. – Миронівка, 1991. – С. 3–11.
- Ремесло, В.Н. Сорта озимой пшеницы мироновской селекции / В.Н. Ремесло // *Селекция и семеноводство пшеницы*. – К.: Урожай, 1970. – С. 3–10.
- Ремесло, В.Н. Направленное изменение яровой пшеницы в озимую как метод селекции / В.Н. Ремесло // *Селекция, семеноводство и сортовая агротехника пшеницы: Избр. тр.* – М.: Колос, 1977. – С. 14–25.
- Ремесло, В.Н. Мироновские сорта озимой пшеницы в социалистических странах / В.Н. Ремесло, Л.А. Животков, А.В. Коломацкий // *Вестник сельскохозяйственной науки*, 1975. – № 9. – С. 10–14.
- Балла, Л. Результаты и задачи селекции пшеницы в Венгрии / Л. Балла // *Селекция и семеноводство*. – 1983. – № 4. – С. 47–48.
- Ремесло, В.Н. Некоторые итоги селекции озимой пшеницы / В.Н. Ремесло // *Сельскохозяйственная биология*. – 1970. – № 5. – С. 197–206.
- Ремесло, В.Н. Об основных направлениях научных исследований в решении проблемы увеличения производства зерна и улучшения его качества / В.Н. Ремесло // *Бюлеть МНИИССП*. – 1973. – Вып. 4. – С. 3–11.
- Ремесло, В.Н. Агротехника и семеноводство мироновских сортов пшеницы / В.Н. Ремесло // *Селекция, семеноводство и сортовая агротехника пшеницы. Доклад на 1 съезде агрономов Липецкой обл., 1968 г.* – М.: Колос, 1977. – С. 92–103.
- Ремесло, В.Н. Научные основы выращивания высоких урожаев озимых культур и повышения качества зерна / В.Н. Ремесло // *За високу культуру землеробства*. – К.: Урожай, 1969. – С. 36–45.
- Ремесло, В.Н. Селекция озимой пшеницы на Мироновской станции / В.Н. Ремесло // *Вестник сельскохозяйственной науки*. – 1967. – № 10. – С. 86–90.
- Барашкова, Э.А. Новые источники и доноры морозостойкости озимой пшеницы / Э.А. Барашкова, В.Н. Мусич, Н.И. Рыбакова [и др.] // *Повышение зимостойкости озимых зерновых. Сб. науч. тр. РАСХН*. – М.: Колос, 1993. – С. 42–49.
- Ригин, В.Г. Некоторые вопросы генетики морозостойкости мягкой пшеницы / В.Г. Ригин, Э.А. Барашкова // *Методы и приемы повышения зимостойкости озимых зерновых культур: Науч. тр. ВАСХНИЛ*. – М.: Колос, 1975. – С. 119–124.
- Новикова, М.В. Мировые ресурсы и зимостойкость озимой пшеницы // М.В. Новикова, Е.Н. Алексеева, Э.А. Барашкова [и др.] // *Повышение зимостойкости озимых зерновых: Сб. науч. тр. РАСХН*. – М.: Колос, 1993. – С. 112–119.
- Рабинович, С.В. Історія селекції, родоводи і склад високомолекулярних глютенінів миронівських пшениць, створених у 1929 – 2004 рр., та їх нащадки в різних країнах світу / С.В. Рабинович, В.А. Власенко, Л.А. Коломієць [та ін.] // *Наук.-техн. бюл. Мирон. ін-ту пшен. ім. В. М. Ремесла*. – К.: Аграрна наука, 2004. – Вип.4. – С. 58–126.